

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Demokrati og kulturel nationalisme i Norden i mellemkrigstiden – en realpolitisk højredrejning?

Av Niels Kayser Nielsen

Inden for nationalismeforskningen opereres der ofte med en skelnen mellem en politisk statsborgernationalisme og en kulturel nationalisme, der knytter sig til sprog, etnicitet, historisk og kulturel arv. Denne skelnen indebærer en nyttig analytisk klargøring og er ofte til betydelig heuristisk hjælp. Imidlertid kan der være grund til at påpege, at der netop er tale om en analytisk sondring. Når man beskæftiger sig med nationalisme i praksis, som et historisk fænomen, bliver forholdet mellem de to begreber mindre skarpt. Det skal vi se på i det følgende, hvor der af afgrænsningsmæssige årsager vil blive fokuseret på Norden – primært i mellemkrigstiden, men med udblik bagud til 1800-årene.

Det er tesen i denne artikel, at man skal være forsigtig med en alt for robust skelnen mellem politisk og kulturel nationalisme. Der vil i det følgende blive argumenteret for, at der i mellemkrigstidens afstandtagen fra nazisme, fascisme og kommunisme ikke var tale om en firkantet modstilling mellem en abstrakt menneskerettighedsnationalisme på den ene side og en partikularistisk og folkloristisk farvet kulturnationalisme på den anden side, det vil sige en modstilling mellem politik og kultur. Det skyldtes ikke mindst, at det på den ene side lykkedes at holde politikken kulturelt farvet og på den anden side at holde kultur-nationalismen fast på politisk-demokratiske og universalistiske principper.

Hermed er imidlertid også peget på den anden tese, nemlig at en politisk afstandtagen til de totalitære tanker ikke var/er nok. Tværtimod synes det at

Ph D Niels Kayser Nielsen, f 1949, är lektor vid Institut för Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet. Bland hans senaste publikationer kan nämnas "Nationalismens rumsdimension i Norden – eller om att minnas med kroppen", *Historisk Tidskrift för Finland* 2003: 3 och "Nacka" Skoglund: A Swedish Soccer Player as a Welfare-Nationalistic Myth", i John Bale m fl (eds), *Writing Lives in Sport. Biographies, Life-Histories and Methods*.

Adress: Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Bygning 410, 8000 Aarhus C, Danmark
E-post: Hisnkn@hum.au.dk

være en væsentlig lære, at den kulturelle del af nationalismen i mellemkrigstiden og under krigen – ad omveje – var med til at reducere faren for en politisk højredrejning. Netop kombinationen af national kulturel arv og fastholdelse af politisk demokrati bevirkede, at fascismen havde vanskeligt ved at slå rod i Norden.

Demokrati, folk og nationalisme

Inden den kulturelle nationalisme tematiseres nærmere, kan der dog være grund til at indkredse et par træk af nationalismespørgsmålet – og dets relation til demokrati. Det hviler på den antagelse, at nationalismens homogenisering og indbyggede universalisme var en forudsætning for demokratiet.

Demokrati forudsætter en eller anden form for lighed og ensliggørelse og har i sit udgangspunkt rod i folkets ret til at bestemme over sin egen skæbne, om end dette folk så er begrænset. Ikke alle er lige kvalificerede til at være "folket" – i demokratisk henseende. Ofte er folket blevet afgrænset såvel opad som nedad; opad i forhold til etniske kriterier med mistillid til en etnisk sammensat adel, nedad i forhold til sociale kriterier.¹ Men er man én gang kommet ind i varmen og er blevet godkendt som en del af det demokratiske "folk", opereres der ikke med forskellige grader af folkelighed. Tværtom: I denne opfattelse af folket forudskikkes en respekt for de til folket hørende, som i princippet er tilstillet lighed uden hensyntagen til byrd og konfession. Endnu i demokratiets første generationer tilhørte ganske vist ikke alle den enklave af folket, som man turde tildele en abstrakt lighed og dermed adgang til at stemme og til at modtage valg. For eksempel var kvinderne udelukket, men i årene mellem 1906 og 1921 tildeles også de valget og valgbarhed i Norden. Dette indebar en fordobling af det demokratiske folk, samtidig med at princippet om den abstrakte lighed var fastholdt. Det demokratiske folk er ligeværdigt og ensberettiget.

Denne ligeværdighed har man overtaget fra den nationale ide om folket, det vil sige, at folkeforestillingen bliver medieringen mellem demokrati og nation. Også nationalismens indskrivning baserer sig nemlig på ideen om, at de til det nationale folk hørende har lige stor legitimitet. Men i modsætning til den demokratiske opfattelse af folkeligheden hviler den nationalistiske folkeopfattelse ikke på forskelssættelse mellem folk og befolkning. Det gælder,

1. Max Engman, "Folket – en indledning", i Derek Fewster (red), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Helsingfors 2000.

uanset om man bestemmer "folket" ud fra en kontraktforestilling eller baserer det på såkaldt objektive kriterier som fælles sprog, historie eller kultur.

Historisk set tager denne kombination af nationalisme og demokrati sin begyndelse i 1700-årene. Jonas Nordin har i sin disputats *Ett fattigt men fritt folk* peget på, hvorledes sprogsagen allerede i begyndelsen af dette århundrede optog en mand som Jesper Swedberg, fordi det fælles svenske sprog sikrede svenske medborgere ligeværd fra slot til hytte. På samme måde var Pehr Adrian Gadd, der virkede som bibliotekar ved Åbo akademi, i 1770 inde på, at modersmålet sørgede for at skabe samfundsbånd på tværs af standsforskelle og en loyalitet mod nationen mere end mod staten og kongen. Den Rousseau'ske demokratiske tankegang er her tydelig nok i sin kombination af folkesjæl, lighedstanker og national inklusivitet.² I Norden kan kombinationen siges at være tilendebragt med den finske nations selvstændighed 1917. Vejen hertil var kendetegnet af dels national topstyret vækkelse, dels en afgørende demokratisering, som indebar, at den finsktalende del af befolkningen, som også var lig med den brede befolkning, blev inddraget i samfundslivet på en helt ny måde.³

Denne tillid til også nationens laveste stand udvides i løbet af det 20 århundrede gradvis så meget, at demokratiet ved at give den sidste af de store hovedklasser, arbejderne, andel i de politiske beslutningsprocesser var med til at fuldbyrde nationalismens universalistiske tendens. En væsentlig forudsætning herfor var, at arbejderklassen opgav dels sin almuemæssige trang til Gemeinschaft og paternalismebeskyttelse, dels sin internationalisme. Denne sidste var lige så vigtig som adelens farvel til sin kosmopolisme.⁴ Nationalisme og demokrati er altså siamesiske tvillinger, der gensidigt betinger hinanden. At ville skille dem ad er et både risikabelt og historisk set et urimeligt forehavende.

Kulturel og politisk nationalisme

Den nationalisme, vi hidtil har kendt, har været båret af den tætte sammenhæng mellem nation og stat og kultur. Nationalisme er da også blevet betegnet som ægteskabet mellem stat og kultur, hvor kulturen behøver statslig

2. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormakts-tid till slutet af frihetstiden*, Stockholm/Stehag 2000, s 193ff. Se også Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*, Uppsala 2002.

3. Max Engman, "Finlands lösgöring från det ryska riket", i Sven Eliasson & Ragnar Björk (red), *Union och secession. Perspektiv på statsbildningsprocesser och riksupplösningar*, Stockholm 2000.

4. Engman, "Folket – en indledning", s 13f.

beskyttelse, og staten har brug for kulturel legitimering.⁵ Uanset om man opererer med de gamle statsnationer, hvor staten var ældre end nationen som for eksempel i tilfældet Danmark og Sverige, Frankrig og England, eller med de unge nationsstater, hvor nationen kom før staten som i Norge og Finland, er det samtidigheden mellem statsmagt og nation, der har skabt den nationalisme, vi kender. Denne samhörighed er i dag under forandring, som følge af ændringerne i stasmagtens suverænitet.

Det berører nationalismens art. Som hovedprincip har denne været baseret på to væsenstræk. På den ene side de borgerlige fri- og rettigheder af universalistisk karakter: de skulle have gyldighed for alle. Denne politiske nationalisme har ofte været forbundet med et frivillighedsprincip, i betydningen at man kunne vælge at slutte sig til et givet lands udformning af disse universalistiske rettigheder. Man taler derfor om en subjektiv nationalisme og har som regel stedfæstet den til Vesteuropa med rod i Oplysningstidens tanker i Frankrig, Storbritannien og USA. På den anden side står den primært af Herder udviklede idé om en objektiv nationalisme, baseret på kriterier som kultur, historie og sprog, som man ikke vælger, men er udleveret til. De fleste landes nationalisme består af en hybrid mellem disse to former: den politiske nationalisme og den kulturelle nationalisme. På dansk er kombinationen tydeligst formuleret af Grundtvig med de velkendte ord fra digtet *Folkeligheden* (1848): "Til et folk de alle høre som sig regne selv dertil – har for modersmålet øre, har for fædrelandet ild". Her er den politiske og den kulturelle nationalisme harmoniseret.

Dette parløb mellem den politiske og den kulturelle nationalisme fortsatte i mellemkrigstiden. Også her var der tale om en tæt forbindelse mellem den politiske og den kulturelle nationalisme. Den kulturelle nationalisme var imidlertid ikke en éntydig foreteelse. Den udgjordes i Danmark i det væsentlige af to hovedkomponenter: dels den grundtvigianske som var tilbageskuende og opsamlende, dels den socialdemokratiske og velfærdsorienterede, som var fremtidsrettet. Nogen modsætning mellem disse to retninger var der imidlertid ikke tale om. Begge ydede såvel hver for sig som i samspil med hinanden et væsentligt bidrag til afvisningen af fascismen og nazismen – både før og under anden verdenskrig.

5. Ernest Gellner, "Nations and Nationalism. General Perspectives", i Øystein Sørensen (ed), *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*, Oslo 1994.

Fred, men også fare

Overordnet må det slås fast, at demokratiet i de nordiske lande i mellemkrigstiden grundlæggende ikke var truet. Hverken af nazisme, fascisme, eller kommunisme. På den anden side skal man imidlertid ikke være blind for, at risikoen for en væsentlig højredrejning absolut var til stede. Parlamentarismen havde i Sverige i 1933 ikke meget mere end 10–15 år på bagen og havde i 1914 været udsat for truslen om et statskup, da Bondetoget og Gustaf V søgte at gøre en ende på "partikævet" i årene mellem 1900 og første verdenskrig, hvor Sverige hyppigt skiftede regeringer, og ingen hverken samfundsklasse eller politisk konstellation var i stand til at skabe politisk stabilitet. Men muligheden for at rejse en stærk højrefront var væsentligt svækket af, at Sverige havde to Højrepartier i rigsdagen: ét i førstekammeret og et andet i andetkammeret. Ernst Trygger, der var leder af partiet i førstekammeret, bakkede op om og rådgav kongen i stigende højreretning, medens Arvid Lindman i andetkammeret var væsentlig mere forsigtig og satsede mere på et bredt borgerligt samarbejde.

I baggrunden fandtes der i årene 1900–1914 forskellige Højregrupperinger, som dels markerede stærke antisemitiske synspunkter, der også vandt gehør i socialdemokratiske kredse,⁶ dels forfægtede tanker i retning af et nyt organisk folkefællesskab, hvor Sverige efter først at have mistet Finland ved en rigssprængning, siden Norge ved en unionsopløsning, nu stod tilbage som den egentligt "lill-Bernadotte'ske", rensede nation, der indadtil skulle stå korporativt sammen og revitalisere Sverige i form af en ny industriel revolution med udnyttelse af Norrlands malm og vandkraft, samtidig med at Norrlands natur kunne bruges som led i en ultranational repræsentation; i håb om, med en travesti, at generobre ikke kun Finland, men også Norge inden for landets grænser. Bærende kræfter var det Unge Højre i Göteborg, hvor Adrian Molin i 1909 første gang lancerede tanken om "folkhemmet", hvorefter den socialkonservative professor og højrepolitiker Rudolf Kjellén kunne popularisere ideen.⁷ Ifølge blandt andet Conny Mithander står det svenske Socialdemokrati i høj grad i gæld til denne understrøm i svensk politisk tænkning. Henrik Berggren har peget på dette aspekt på en lidt anden måde. I sin afhandling *Seklets ungdom* påpeger han, at det socialdemokratiske ungdomsforbund, SDUF, i modsætning til ungsocialisterne betonedede de

6. Håkan Blomqvist, *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg*, Stockholm 2001.

7. Conny Mithander, "1905 – genombrottet för en ny konservativ nationalism", i Eliason & Björk 2000.

nationale traditioner og båndene bagud i tid til et idealiseret bondesamfund,⁸ hvilket i sin tur tvang Højres nationale ungdomsbewægelse, SNU, til at acceptere de nye vilkår, som massepolitikken og demokratiet medførte.⁹

Også Danmark havde med Påskekrisen været ude i demokratisk uføre; om end faren her nok var betydeligt mindre end i Sverige, hvor udlandet opererede med muligheden for en svensk borgerkrig. Finland var i 1932 ligeledes i farezonen med hensyn til et anti-demokratisk statskup, da Lappobewægelsen, efter først at have haft politisk indflydelse nok til at forbyde kommunistpartiet, nu også forsøgte sig mod Socialdemokratiet med kupplaner, hvori også dele af militæret og visse kredse inden for den finske storkapital og den højrekonservative intelligentsia var indblandet.

Kun Norge gik fri, men også her var der, som påvist af Jostein Nerbøvik, op igennem 1900-tallets første tiår en vis skepsis overfor demokratiet, som dels havde rod i Høyres modvilje i 1880'erne mod partisystemet, dels i en førerkult der hyldede den store individualisme, først personificeret i myten om Sverdrup som karismatisk folkefører og profet på samme tid, senere Christian Michelsen. Et sådant elitært syn repræsenteredes ikke mindst af Fritiof Nansen, der var under indflydelse af den kulturkonservative forestilling om degeneration og behovet for en vitalistisk vækkelse, der var dominerende i det kulturelle forum, som Bodil Stenseth har betegnet som Lysaker-kredsen.¹⁰ Han fandt sit politiske ståsted i og omkring Det frisindede Venstre og Fedrelandslaget, de ultra-konservative politiske samlinger, som han selv havde været med til at grundlægge i 1908/1909 respektive 1925. Grundtanken var ved siden af parlamentarisme-skepsis behovet for en stærk mand, som var i stand til at tolke en fornuftig almenvilje og handle i overensstemmelse hermed.¹¹

I takt hermed var der i 1926 planer om at indsætte Nansen i spidsen for en sådan fagfolks-regering i stedet for en regering, der var udgået af Stortinget. Disse planer konkretiseredes ved de vanskelige regeringsforhandlinger i 1926, hvor Frisinnede Venstres formand, Rolf Thommesen, pegede på Fritiof Nansen som leder af en "upolitisk" national samlingsregering. Højre afslog dog at støtte en sådan, da man trods alt ikke mente at kunne have en skiløber som statsminister.

8. Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995, s. 99.

9. Berggren, s. 131.

10. Bodil Stenseth, *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890–1940*, Oslo 1993.

11. Svein Ivar Angell, *Frå splid til nasjonal integrasjon. Norsk nasjonalisme i mellomkrigstid*, Oslo 1994, s. 112.

Med andre ord: Ingen af disse højrekups-planer rundt om i Norden fik gang på jorden. At det gik sådan, kan der angives en række grunde til, hvor man kan hæfte sig ved i det mindste tre centrale årsagssammenhænge, der er forskellige i rækkevidde og alder. De vedrører alle den politiske mere end den kulturelle side af nationalismen. I overensstemmelse med Paul Ricoeurs lagdeling af historiske komponenter vil vi betegne dem som henholdsvis arkivet, generationen og kalenderen,¹² hvor arkivet udgør en tidsdimension, der strækker sig over flere århundreder, generationen drejer sig om cirka et århundrede og kalenderen omfatter ét eller et par årtier.

Arkivet

Dette udgør det ældste politiske demokratiskabende lag. Karakteristisk er, at man i Norden generelt været mere tilbøjelig til at ville give borgerne medbestemmelse på lokalt plan før end på landsplan. Blandt andet fordi udvidelse af stemmeretten på lokalt plan kunne vedtages ved almindelig lovgivning, medens det til parlamentet krævede en grundlovsændring. Det eneste land, der ikke følger denne regel, var Finland, hvor kvinder i 1906 fik almindelig stemmeret og valgbarhed til parlamentsvalget, inden de fik kommunal stemmeret. I Danmark blev loven om kommunalt selvstyre sat i kraft fra 1841 med indførelse af folkevalgte sogneforstanderskaber. En reform af lokaladministrationen i 1855 medførte, at de største jordejere ikke længere var fødte medlemmer af sognerådene, der nu skulle vælges, men var på grund af valgreglernes udformning altid sikret valg. De nye valgeregler indebar, at de største skatteydere til enhver tid skulle vælge flertallet i rådet, medens et mindretal blev valgt ved almindelig stemmeret. Politisk magt fik man med andre ord enten ved at betale skat eller ved at skaffe arbejdspladser og have folk i sit brød.

I Sverige reformeredes det kommunale selvstyre i 1817 med en ny revision i 1843 samt igen i 1862. Som vist af Harald Gustafsson i en lokal undersøgelse af et par sogne i nærheden af Stockholm synes 1843-lovgivningen dog mere at have været af kosmetisk art.¹³ Det kan skyldes at den lange tradition for lokalt selvstyre helt tilbage fra landskabslovenes tid, som er så karakteristisk for Sverige-Finland, var vel indarbejdet og vanskelig at rokke ved. Samme Harald Gustafsson har peget på den betydelige rolle, præsterne spillede i det svenske lokalsamfund i 1600- og 1700-tallet og frem til midten af 1800-tallet

12. Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol 3, Chicago 1988.

13. Harald Gustafsson, "Bland grevar och avskedade soldater. Sockensjälstyrelse på 1840-talet", *Historisk tidskrift* 1986:4, s. 484–501.

som massekommunikativt og forvaltningsmæssigt mellemlid mellem stat og borgere, der skulle sørge for en lang række praktiske gøremål: fra befolkningsstatistik, efterlysninger af bortløbne grise og forbrydere, til uddeling af hjælpekor i områder ramt af misvækst.¹⁴

Hertil kommer de såkaldte "sockenstämor", der siden 1600-tallet som en verdslig forvaltningsinstans har haft funktionen at være et filter mellem lokalsamfund og statsmagt som led i opbygningen af en kommunal socialhjælpsstat.¹⁵ De forstærkede deres forvaltningsmæssige indflydelse i løbet af de første tiår af 1600-tallet og oplevede en egentlig ekspansionsfase i 1700-tallet, hvor de betød, at Sverige var ét af de mest velorganiserede og gennemforvaltede nationer i Europa.¹⁶ Bønderne var tilfredse med det bestående og de justeringer, der løbende fandt sted, medens man i den enevældige dansk-norske helstat, der havde været underlagt en statslig fogedforvaltning, var vidne til en stærk kommunal aktivisme i 1800-tallet, der knyttet til nationalismen indebar en mere dramatisk demokratisk mobilisering ikke kun i byerne, men også på landet.

Finland havde den samme århundredgamle tradition for den jordejende almues deltagelse i sogneselvstyret som Sverige, således at Sverige og Finland tilsammen har en ganske anden lokalpolitisk kultur end Danmark og Norge. Torkel Jansson har overbevisende understreget dette fællesskab med betegnelsen "to stater – én kultur".¹⁷ Tilstedeværelsen af de lokale "sockenstämor" i Finland var ikke kun en svensk arv, men også Finlands egen. De finske "sockenstämor" er lige så vigtige for den demokratiske selvforståelse som deres svenske pendanter. Den kommunale revision af den kommunale selvforvaltning i 1826, med efterfølgende revision i 1865, kodificerede og moderniserede en hævdevunden praksis.

I Norge havde man ikke haft de samme muligheder som i Sverige/Finland for, at bønderne kunnet optræde som politisk stand, ligesom man havde en svagere tradition for indflydelse i kommunale organer. Eidsvollforfatningen af

14. Harald Gustafsson, "Præsten som velfærdsforvalter i tidligt moderne tid", i Tim Knudsen (red), *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*, Aarhus 2000.

15. Eva Österberg, "Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850", *Historisk tidskrift* 1987:3, s. 321–340; Eva Österberg, "Vardagens sträva samförstånd", i Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1994, og Björn Furuhausen, "Sockenstämmornas sociala kontroll: exemplet Harg 1742–1773", *Historisk tidskrift* 1992:1, s. 32–53.

16. Johan Söderberg, "Rättsväsendets utbyggnad i Sverige. Lokala konsekvenser och reaktioner 1550–1750", i Harald Winge (red), *Lokalsamfund og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*, Oslo 1992, s. 20.

17. Torkel Jansson, "Två stater – en kultur. Sverige och Finland efter 1809", *Historisk tidskrift* 2000: 4, s. 677–699.

1814 gav selvejerbønder og forpagtere adgang til Stortinget som individer; men ikke som stand, endsige klasse. Det gav blod på tanden. Godt hjulpet af en national vækkelse etablerede de norske bønder i tiårene derefter en politisk standsbevidsthed. 1830'erne er det første gennembrudsår for bonde-rejsningen med John Neergårds skrift *Olaboka* som politisk manifest og symbol, med dets markante udsagn om at ingen statsborger er blevet mere urime-ligt behandlet end bonden. I tilslutning hertil blev spørgsmålet om kommunalt selvstyre med Neergård som ildsjælen aktuelt allerede fra 1831, og en lovmæssig realitet fra 1837. Det lokale selvstyre var ment som bøndernes forsvar mod en centralistisk stat og garanti for en stærk lokalmagt.¹⁸ Alle-rede ved Stortingsvalget i 1832 havde bønderne fået valgt 45 medlemmer ind, mod 20 ved valget i 1829. Bonden var i fremmarch.

Stemmeretsreglerne for de lokale valg var de samme som til Stortingsvalg-ene, det vil sige i at over 50 procent af voksne mænd heller ikke her havde adgang til at gøre deres stemme gældende. Blandt bønderne var kun cirka 7 procent stemmeberettigede. I 1851 begyndte med Venstrelederen Johan Sverdrup som initiativtager en drøftelse af en udvidelse i retning af alminde-lig stemmeret til kommunalvalgene. Den forblev dog resultatløs, men blev af Sverdrup taget op igen i 1869, og der opnåedes enighed om et kompromis, som gav stemmeret til dem, som tjente 100 speciedaler på landet og 200 speciedaler i byerne.

Sigtet med denne udvidelse var at komme arbejderne i møde: ikke som klasse, men som enkeltindivider. Frygten for den radikale Marcus Thrane og hans arbejderforeninger, der omkring 1850 omfattede 20 000 og var Nordens første store arbejder- og landarbejderbevægelse, var dybt forankret, og man fandt det bedst at åbne stemmeretssystemet "frivilligt og i rolige Tider", som det blev formuleret.¹⁹ Fra 1869 blev Stortinget indkaldt årligt mod tidligere hvert tredje år, og samtidig så den store norske Bondevennebevægelse dagens lys og kunne i årene op mod 1884 mønstre op mod 30 000 mand; de fleste små landbrugere. Denne gang kunne man ikke, som ved den første store norske massebevægelse, Thrannerne, knuse bevægelsen og fængsle lederne med hårde fængsel-sstraffe og exilering. Den brede befolkning havde langsomt ædt sig nærmere ind på magten. Den demokratiske udvidelse var nok en messe værd – og bi-drog til at knytte den brede befolkning til Norge som politisk nation.

18. Anne-Lise Arup Seip, "Nation-building Within the Union. Politics, Class and Culture in the Norwegian NationState in the Nineteenth Century", *Scandinavian Journal of History* 1995:1, s. 46.

19. Anne-Lise Arup Seip, *Norges historie bd. 8. Nasjonen bygges 1830–1870*, Oslo 1997, s. 210f.

Generationen

Takket være den gradvise politiske indflydelse blev de nordiske lande i 1800-årenes anden halvdel og frem til første verdenskrig som helhed stabile og solide samfund. Det skyldes ikke mindst den omstændighed, at alle de nordiske lande var præget af den stærke demokratiske (om end ikke parlamentariske) tradition, som knytter sig til det "foreningsenevælde", der blev skabt i anden halvdel af 1800-tallet. Her blev folk skolet i demokratiske ledelsesprincipper, hvor megen potentiel utilfredshed og oprørskhed takket være dialogens elastiske membran og de praktiske opgaver, som skulle løses, blev kanaliseret ind i politisk-kulturelle baner, hvor man havde fornemmelse af indflydelse og medansvar. Det stærke fascistiske våben: at isolere og atomisere individet, havde vanskeligt ved at vinde fodfæste i samfund, der bestod af tusindvis af associationer, foreninger og forbund. Hvis foreningens vigtigste karakteristikon kan siges at være enighed, vil den diskussion, der foregår i foreningen, altid have karakter af at være en loyal opposition, det vil sige én af demokratiets grundpiller. Ganske vist skal man være forsigtig med at overvurdere det demokratiske element heri, for så vidt som det som hovedregel var velbærgede gårdmænd, som havde den største indflydelse²⁰ – ofte endda bestemte slægter – som det også var i sognerådene, men den symbolske og reale virkningshistoriske konsekvens af denne træning skal næppe undervurderes.²¹ Det er sandsynligt – men kan næppe bevises – at denne træning i selvansvar i ikke ringe grad har reduceret muligheden for at mobilisere bonden i et fascistisk politisk øjemed, ikke mindst i Norden og her nok mere end i øvrige dele af Europa.

Men samtidig må man også holde sig for øje, at den nordiske bonde også kunne være i farezonen, nemlig i fare for at blive fanget af en fascistisk retorik. Vihtori Kosola i Finland og hans Lappo-følge var i høj grad med på vognen i risikoårene først i 1930'erne, men blev bremset. Sverige fik ikke nazistiske bondeledere. Det nærmeste, man kommer en sådan, er formodentlig Elof Eriksson. Han havde kontakt med flere ledende nazister i Tyskland, men som Lena Berggren har anført, skyldtes det mindre, at de var nazister end, at de var antisemitter.²² Desuden havde Elof Eriksson forladt den politiske bonde-

20. Henning Ringgaard Lauridsen, *Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland*, Struer 1986.

21. Esben Graugaard & Anna Overgaard, "De bedste sognemænd", *Folk og Kultur* 1983.

22. Lena Berggren, *Nationell upplysning. Drag i den svenska antsemitismens idéhistoria*, Stockholm 1999, s. 138.

bevægelse allerede i 1921, hvorved han forskærtsede sine organisatoriske muligheder for indflydelse på svensk politik. Men generelt var det ikke uden betydning, hvorledes de partipolitiske konstellationer så ud i mellemkrigstiden. Altså må vi kaste et blik på det historisk nærmeste niveau.

Kalenderen

Der var i alle nordiske lande et vist samarbejde mellem land og by, mellem bønder og arbejdere. I Danmark havde der siden 1929 været en koalitionsregering mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, et middelklasseparti med en udpræget konsensus-tænkning, som også repræsenterede visse landbokredse. I Sverige regerede Socialdemokratiet siden 1932 sammen med Bondeförbundet efter først at have friet til de frisindede folkepartister i årene 1929–1930 i håb om et nærmere samarbejde med venstrefløjen af de borgerlige partier. I Norge skete det samme i 1935, da Arbeiderpartiet ofrede sin traditionelt markante arbejderklassepolitik og blev et landsfaderligt "nationalt ansvarligt" regeringsparti. Samtidig fik Bondepartiet kolde fødder i forhold til et samarbejde med Quisling og blev mere tiltrukket af de realpolitiske muligheder i et samarbejde med Arbeiderpartiet.²³ Bondepartiet valgte trods alt demokratiet og ikke nazismen. I Finland fik Socialdemokraterne plads i Cajander-regeringen i 1937. Her havde regeringerne med enkelte undtagelser i 1920'erne ellers været domineret af bønder og erhvervs-kredse.

Husmandslovgivningen i de nordiske lande spillede en ikke ringe rolle i etableringerne af disse rødmuldssamarbejder. Norge, der som hovedregel har været først ude af de nordiske lande, oprettede i 1894 en "Jordindkøbs- og Huslånefond", der banede vejen for oprettelse af flere småbrug. Livstidsfæstet på Vestlandet, Trøndelag og i Fjellbygderne var i 1890'erne i aftagen. Det samme gjaldt det forhadte åremålsfæste på Østlandet. Men ellers tog den egentlige husmandslovgivning fat i Danmark med statshusmandslovene af 1899 og 1919.²⁴ Hensigten især i første omgang var at skaffe billig arbejdskraft til de store brug (godser, herregårde og gårdmandsbrug). Man ønskede en fleksibel arbejdskraft, der samtidig var nyttig i henseende til udnyttelsen af intensive dyrkningsmetoder. Dette spillede ligeledes en ikke ubetydelig rolle i Sverige, da man her satte i gang med statshusmandslovgivning i 1904 –

23. Ida Blom, "Bønder og blokkforhandlinger 1933–1936", *Historisk tidsskrift* (Norge) 1972.

24. Torben W Smith, *Vi vil rejse nye Huse*, København 1999.

også med det formål at sætte en stopper for udvandringen til Amerika. Her blev der i øvrigt, mere end i Danmark, lagt vægt på den politiske og kulturelle side af sagen. Man forsøgte ved statsinitiativer at binde den fattigste del af landbefolkningen til jorden og liberal driftighed inden for rammerne af markedsøkonomien. Som godsejer Åkerlund i den svenske rigsdag bemærkede: den som bliver jordejer kan ikke være socialist.²⁵ Propagandaen foregik almindeligvis – vi er tæt på den nationalromantiske punchpatriotisme i 1890'erne – under påberåbelse af national patos med betoning af folkefællesskab og selv den lille bondes bidrag til national-økonomien. I Nord-sverige betonedede man kraftigt det nationalt påskønnelsesværdige i den indre kolonisations opdyrkningsarbejde. I Sydsverige lovpriste man de landarbejdere og daglejere, som ikke emigrerede. Nils Edling slår i sin afhandling om "egnahemspolitikken" fast, at "egnahembildningen sades stimulera en 'äkta svenskhet' knuten till landsbygden och arbetet med jord och grödor. Hemägandet gjorde arbetarfamiljen till delägare i fosterlandet och stärkte därmed försvarsviljan".²⁶

For Finlands vedkommende spillede både (land)arbejderspørgsmålet og de blodige erfaringer med borgerkrigen en stor rolle i de jordreformer, der så dagens lys med blandt andet den berømte lex Kallio fra 1922.²⁷ I den forbindelse er det ikke uinteressant at stille sig spørgsmålet om den politiske betydning, som oprettelsen af cirka 90 000 småbrug havde for Finlands vedkommende. Grundlagde man herved forhindringen af en fascisering, som borgerkrigen med dens polarisering kunne have skabt grobund for? Oprettelsen af de mange småbrug i Finland forsinkede nok den industrielle revolution i landet med mindst én generation, men gav politisk ro på bagsmækken og sørgede for en stigende grad af selvforsyning: 90 procent af kornforbruget i 1940 mod cirka 40 procent år 1900, samtidig med at de var medvirkende med hensyn til den stigende eksport af animalsk produktion, især mejerivarer.

Alle de nævnte initiativer bidrog til en af-radikalisering af landbrugets nederste lag, samtidig med at de var medvirkende til en statslig legitimitet. Strukturelt set skabte man ad den vej en samfundsklasse, der var placeret

25. Tomas Germundsson, "Herre på täppan", i Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red), *Möjligheternas landskap. Nordiska kulturanalyser*, København & Stockholm 1994, s 101.

26. Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s 369.

27. Matti Peltonen, *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Helsingfors 1992.

midt mellem arbejderklasse og gårdmænd og som, i Danmark ikke mindst via Radikale Venstre som partirepresentation, bidrog til de store rød-grønne forlig i de nordiske lande i 1930'erne. Tanken bag dem var præget af lige dele konsensus-politik, pragmatisk snusfornuft og ønske om politisk stabilitet i et nationalt regi, der både var politisk og kulturelt farvet. Det er i den forbindelse nærliggende at hæfte sig ved det berømte Per Albin Hansson-citat om, at da smørpriserne steg som følge af "kohandeln", svandt grundlaget for fascismen tilsvarende.²⁸

Denne konsensus-politik blev sammenfattet i begrebet "Folkhemmet", der var blevet udformet i årene efter 1900 i det miljø omkring Unghögern, som var hjemmehørende især i Göteborg i stærkt etatistiske og nationalromantiske kredse, der satsede på en ny svensk æra med udnyttelse af vandkraft og el fra Norrland som led i ét på én gang højteknologisk og traditionelt organisk folkefællesskab. Denne kreds indføjede sig i en generel national dyrkelse af den svenske natur og de svenske landskaber som rammen om folkets liv.²⁹ Selve udtrykket "Folkhem" blev lanceret af Adrian Molin i 1909, hvorefter det tre år senere blev overtaget af Rudolf Kjellén fra den samme kreds. Som Hans Dahlgvist har pointeret, var der en betydelig indholdsmæssig forskel i udlægningen af begrebet hos Kjellén respektive Per Albin Hansson, men det nationale aspekt var udtalt hos dem begge.³⁰

Arv og nye udfordringer

Det nordiske demokratiet var møjsommeligt og gradvis tilkæmpet og havde trods angreb fra både højre og venstresiden stor legitimitet. Måske mest i Sverige. Kommunistpartierne var formelt og reelt underafdelinger af SUKP i og med medlemsskabet i Komintern og havde kun foragt til overs for den "borgerliga demokratin". Den svenske partileder Lindroth hånedet demokratiet i den svenske rigsdag. Dette kom også til udtryk i den ubetingede støtte til Sovjets aggression mod Finland, da de svenske kommunister bakkede op om Otto Ville Kuusinenes Sovjet-oprettede Quisling-regime i Terijoki mod den folkevalgte regering. Dette angreb på Finland kostede de svenske kom-

28. Anders Isaksson, *Per Albin. Bd. 4. Landsfadern*, Stockholm 2000, s 286.

29. Christer Nordlund, "Naturen och det nationella i det tidiga 1900-talets Sverigelitteratur", i Ann-Katrin Hatje (red), *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, Stockholm 2002.

30. Hans Dahlgvist, "Folkhemsbegreppet. Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson", *Historisk tidskrift* 2002:3, s 445-466.

munister dyrt og styrkede omvendt demokratiet.³¹ Hverken i Danmark eller Norge var situationen så hårdt trukket op; sandsynligvis fordi der her ikke var samme tætte forbindelse til Finland. Folkefrontspolitikken var desuden udspillet i og med Molotov-Ribbentroppagten, som voldte de svenske kommunister, der netop var begyndt at vænne sig til folkefrontsretorikken efter indtil 1935 at have angrebet "socialfascismen", store problemer.

Skrækken for russerne som gammel arvefjende var fælles for Sverige og Finland, og kommunistiske russermedløbere, der anfægtede demokratiet, var hermed indirekte med til at styrke dette – på samme måde som DNSAP indirekte styrkede demokratiet i Danmark, hvor det tyske fjendebillede havde mindst 100 år på bagen. At den svenske broderkærlighed for Finland ved siden af historisk veneration og slægtskab også var real- og sikkerhedspolitisk bestemt er så en anden sag, som den svensk-finske Talvitie-debat er et vidnesbyrd om.³²

Imidlertid må det fastholdes, at demokratiet i Sverige havde betydelig legitimitet blandt de demokratiske partier, fra socialdemokraterne til højre, selv om det er et åbent spørgsmål, hvor mange af disse partier der virkelig helhjertet "elskede" demokratiet.

Men det store problem var, at man i begyndelsen af 1930'erne endnu ikke havde udviklet en politisk kultur, der var velegnet til at mobilisere de brede masser og foretage kombinationen af massepolitik og fornemmelse af "folk". Og da slet ikke i demokratisk forsvar for demokrati og parlamentarisme. Den store opgave var med andre ord at give begrebet "folket" en politisk dimension – ved siden af den kulturelle og nationale. Omvendt bestod opgaven også i en folkeliggørelse og massetilegnelse af demokratiet. Et væsentligt middel hertil var at kombinere demokrati-forsvaret og den kulturelle nationalisme. Ikke mindst de nordiske Socialdemokratier kunne bruge kampen mod anti-demokratiet til et forsvar for et nyt demokrati. Men samtidig var man interesseret i at trække på erfaringerne fra en række af de totalitære moderne masse-mobiliseringer

Det blev derfor en væsentlig opgave for demokrati-apologeterne at skabe en kombination af masse og "folk". Flere norske historikere har citeret en demokrat som Håkon Lie for følgende udsagn: "Vi finleste *Mein Kampf* for å se

31. Sverker Oredsson, *Svensk rådsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*, Lund 2001, s 299f.

32. Tapani Suominen & Anders Björnsson (red), *Det hotade landet och det skyddade*, Stockholm 2002, og Tapani Suominen (red), *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*, Stockholm 2002.

hvilke metoder de tyske nazistene brukte for å rive folk med sig".³³ Det var ikke nok at slå vagt om demokratiet som formelt system. Der var også brug for en social og kulturel tilslutning. Det statsborgerlige begreb "demos" og det nationalkulturelle begreb "ethnos" måtte forenes – ikke som i 1800-tallet, men nu i ny masseudgave, hvor folket blev mobiliseret. I en 1. maj-tale 1937 talte Per Albin Hansson om, at

Även den bästa regering kan ha behov av impulser och påminnelser utifrån. Regeringens möjligheter växa med kraften i folkets stöd. Folkets egen aktivitet är grundläggande för demokratiskt arbete. Vål måste även demokratin ha en ledning, som icke blott verkställer utan även vägleder.³⁴

På den baggrund er det nok en tanke værd, om ikke de nordiske landes moderniseringsprogrammer i sidste halvdel af 1930'erne og igen efter 1945 er vidnesbyrd om, at man ikke kun lagde afstand til fascismen og nazismen, men også – inden for rammerne af demokratiet – tog ved lære. De fascistiske velfærdsstater lærte demokraterne, at individuel frihed ikke er nok til at sikre befolkningens loyalitet i massepolitikens æra. Masseloyaliteten kunne med fordel også sikres ved at slå på tromme for et organisk folkefællesskab (ethnos) med vægten lagt på tradition, sprog og kultur – og aktiv deltagelse. Fascismen og nazismen tilbød en særegen kombination af modernisme og anti-modernisme, der inspirerede langt ud over Italien og Tyskland, hvor ikke mindst de infrastrukturelle landvindinger og evnen til at mobilisere folkelig deltagelse i politikken imponerede.

Men samtidig var fascismen og nazismen ikke en ufarlig medspiller. Behandlingen af arbejderoppositionen – ikke kun den kommunistiske, men også den socialdemokratiske – skræmte, og man bestræbte sig på at forhindre, at fascisternes fik indflydelse. Dette var ikke så ligetil. Fascismen kunne man ikke tillade sig at afskrive som en umulighed i de nordiske samfund i 1930'erne. Visse kræfter inden for landbruget og i byborgerskabet kunne nok føle sig tiltrukket. Det kan man blandt andet se på reaktionerne i dagspressen i Danmark, da Niels Bukh i 1933 vendte hjem fra Tyskland og lovpriste nazismen i høje toner.³⁵ Meningerne om hans panegyrik var stærkt delte. Den

33. Tore Pryser, "Klassen og nasjonen 1935–1946", i Edvard Bull m fl (red), *Arbejderbevegelsens historie i Norge* bd. 4, Oslo 1988, s 162; Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Oslo 1998, s 346.

34. Her citeret fra Per Höglund, *Per Albin Hansson som kulturbyggare i Folkhemmet*, opublicerad C-uppsats, Etnologi, Uppsala universitet 1987, s 28.

35. Hans Bonde, *Niels Bukh. En politisk-ideologisk biografi*, København 2001, s 265ff.

borgerlige presse og dele af Venstrepressen havde besvær med at lægge afstand. Og kombinationen af österbottniske bønder og visse kredse inden for det finske erhvervsliv og militæret kunne også give anledning til betænkelighed.

Afgørende i den forbindelse blev – for Danmarks vedkommende – grundtvigianernes stillingtagen. Med sin nationale patos og sin betoning af den kulturelle nationalisme kunne grundtvigianismen nok føle sig fristet af fascismen.

Højskolefarezonen i Danmark

1930'erne var vidne til en hård strid inden for højskolebevægelsen mellem "humanisterne", det vil sige de kredse som inddrog videnskaben som legitim samarbejdspartner, og "mytologerne" der ikke brød sig en døjt om videnskaben, men forfægtede den grundtvigske udlægning af den nordiske mytologi som sandheden. Dette sidste synspunkt stod blandt andet folk som Anders Nørgaard og Aage Møller for. Aage Møller havde i 1921 oprettet Rønshoved Højskole ved Flensborg Fjord som et nationalt brohoved mod syd. Hans højskole var bygget på tanken om, at skolen skulle ledes af en én stor personlighed, omkring hvilken så en række faglærere fylkede sig. Et autokratisk ledelsesprincip lå ham ikke fjernt. Det burde derfor ikke have været nogen overraskelse, at Aage Møller i 1933 i højskolens årsskrift skrev en artikel med titlen "Vaarbrud", hvori han begejstret hyldede de nye tider syd for grænsen. Der blev her også talt om både byrd og blod og om hjemstavnsret.³⁶ I samme årsskrift var der en artikel af Frede Bording, der under overskriften "Arv og Race" også afspejlede en vis flirt med nazistiske tanker. Nazister blev Aage Møller og Frede Bording imidlertid aldrig. Det forhindrede nationalismen dem i. Modviljen mod Tyskland var af historiske grunde større end begejstringen for fascismen. Det samme gjaldt for hovedparten af deres tilhængere. Men antihumanismen, antiindividualismen, antirationalismen og antiintellektualismen havde de fælles med nazismen.

Dog var der også afgørende forskelle. Afgørende var formodentlig forholdet til krig og voldsanvendelse. Her stod så godt som alle højskolefolk af; også på grund af indflydelse fra Det radikale Venstres pacifisme. Verbale slagsmål ville man gerne tage, men ikke fysiske. Dialogen og, i værste fald skænderiet,

36. Jens-Peter Ægidius, *Bragesnak 2. Den mytologiske tradition i dansk folkeoplysning i det tyvende århundrede (1910–1985)*, Odense 1992.

skulle være konfliktløsning, ikke kroppens tale. Skulle man endelig have en stærk mand, måtte det hellere være én, som snakkede end bankede folk på plads.

Trods fælles idealer, fælles ord- og symbolforråd og fælles fjender i både socialister, liberalister og åndløse materialister kom det derfor aldrig til et egentligt politisk samarbejde mellem grundtvigianere og fascister. Grundtvigianerne som bevægelse gav nemlig – trods visse betænkeligheder – ikke køb med hensyn til demokratiet. Bevægelsen var født under enevælden og satte det selvbevidste og myndige individ i centrum for alting. På den måde udgjorde den en væsentlig faktor i færden frem mod et folkeligt demokrati. Højskolernes årsskrifter 1933 afviste da også generelt nazismen. De fleste med begrundelser i det nationale og i en afstandtagen fra tvang og ufrihed. Flere af dem også på grund af nazismens racetanker.³⁷ På et stort møde i april 1934 i Odense, med 1500 tilhørere, blev tingene sat på plads: frihed og folkestyre skulle være idealet, man skulle tage sig i agt og ikke lade sig narre af frihedens fjender. Det indebar i det store og hele et forsvar for demokratiet, medens synet på parlamentarismen var langt mere tøvende. Mange af højskolefolkene, som var Venstrefolk, havde som i Norge svært ved at acceptere den socialdemokratiske regerings "flertalsstyre" som det blev kaldt, med dens krisebekæmpende reguleringspolitik, socialpolitik og klassepolitik.³⁸

Opsummerende: meget af den kulturelle og symbolske gods, som fascinerede så mange mennesker i mellemkrigstiden overalt i den vestlige verden, og som bevirkede, at de fandt interesse i fascisme og nazisme, blev i Norden brugt af politiske grupperinger, som nok stod på højre fløj, men som samtidig var pro-demokratiske og ikke-fascistiske. Disse mennesker kunne i deres foredrag og politiske indlæg tiltale den usamtidige bevidsthed, som i Tyskland blev skamredet af nazisterne. At netop disse politiske grupper kunne bruge samme kulturelle og symbolske materiale som de "rigtige" fascister og nazister, bevirkede, at dette farlige kulturgods blev neutraliseret og afvæbnet, idet det fik en salonfåhig legitimitet. Paradoksalt nok var det den omstændighed, at grundtvigianerne og fascisterne langt hen talte samme symbolsprog, som forhindrede fascismen i at vinde politisk fodfæste. Pladsen var allerede optaget, men af folk med et helt andet politisk formål end at gøre

37. Gunhild Nissen, *Udfordringer til Højskolen. Danske folkehøjskoler 1844 til 1994*, København 1994, s. 183ff.

38. Henrik S Nissen, "Folkelighed og frihed 1933", i Ole Feldbæk (red), *Dansk identitetshistorie*, bd 3, København 1992, s. 654f.

Danmark fascistisk. Som John T Lauridsen har formuleret det: DNSAP kunne ikke tilbyde potentielle sympatisører noget på kulturområdet, som de ikke kunne finde andre steder. Partiets kulturopfattelse var i samklang med store dele af befolkningen, og dets opfattelse af kunst og kultur deltes i vid udstrækning af landbokredse samt den konservative og tildels den socialdemokratiske offentlighed.³⁹

Den grundtvigianske stillingtagen for demokratiet gav foreløbigt ro på bagsmækken. Den signalerede en markering af, at det var muligt at fastholde det politiske demokrati som en væsentlig del af nationalismen, samtidig med at grundtvigianernes udtalte markering af de kulturelt-nationale elementer fortsat gjorde sig gældende. Hermed var den værste fare afbødet. Den kulturelle nationalisme havde gjort "det grove". Den grundtvigianske bragesnak viste sig rent funktionelt at være uhyre nyttig. Den holdt de anti-demokratiske kræfter i Danmark i ave. Det samme gjorde sig, i grundtrækkene, gældende i Norge – medens man i Sverige og Finland (jf. ovenfor) kunne forlade sig på en lang demokratisk tradition samt på Per Albin Hansson og præsident Svinhufvud.

Anti-demokratisk afbødning i Norden

Det er, som Jostein Nerbøvik har påpeget, ikke i sig selv en anti-demokratisk tanke korporativt at ville basere politisk ledelse på erhvervsbasis i stedet for en geografisk.⁴⁰ Men når denne tanke fører flere med sig, såsom kravet om en stærk mand og om kortere rigsdagssessioner etcetera, slår antiparlamentarisme let over i antidemokrati og tydelige reaktionære og fascistiske træk. Dette var hvad der skete, da Bondepartiet med den traditionelle anti-parlamentarisme fra 1933 indgik i valgalliance med Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre, Quisling og nazistpartiet NS.

Men festen varede kun kort. Samarbejdet blev ikke opfattet som en reel mulighed for at løse det betrængte landbrugs problemer. I stedet banede man vej for en Arbeiderpartiregering i håb om ad den vej at kunne undgå mindretalsparlamentarismen med de mange og ustabile forlig og opnå en stabil magt. Det lykkedes. Fem år efter Nansens død i 1930 havde det tidligere så ræverøde Arbeiderparti ændret kurs og var blevet et norsk folkeparti.⁴¹

39. John T Lauridsen, *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*, København 2002, s 290.

40. Jostein Nerbøvik, *Antiparlamentariska stramdrag i Norge 1905-1914. Ein studie i motvilje*, Oslo 1969, s 143f.

41. Angell 1994, s 129ff.

Rød-muldregeringen i 1935, der blev fejret med det store bonde- og arbejderoptog i Oslo 2. juni 1935, blev startskuddet til en stabil magt. En magt der blev så stærk, at Jens Arup Seip cirka 30 år senere kunne tale om den norske étpartistat.⁴² Det er givetvis en overdrivelse, men man må huske på, at det norske Arbeiderparti i sit program "Framtidens Norge" fra 1944 også havde planer om en treleddet korporativ model for udviklingen af et politisk og økonomisk demokrati. Det skulle være baseret på et princip om organisering ud fra erhverv med Statens Råd for Næringslivet som "det norske folkets generalstab på det økonomiske området".⁴³ Denne anti-parlamentariske tendens blev dog aldrig realiseret. Højrefaren blev afværget, og man kunne hellige sig nye samfundsmæssige opgaver i både demokratisk og parlamentarisk ånd.

Det samme gjorde sig gældende i Sverige. Bondeförbundet, der i 1921 samlede flere mindre bondeparti-dannelser, repræsenterede den særlige svenske antisemitisme, der brugte jøderne som skydeskive, men som ikke blev synderligt nazistisk influeret, spaltet som man var mellem agrar radikalisme, agrar fascisme og agrar konservatisme. Derudover var den kulturelle nationale Blut-und Bodenideologi i Sverige især repræsenteret af Högern, hvilket i sin tur stod i vejen for en masseudbredelse i arbejderkredse. Forehavendet blev opfattet som elitært og gjorde ikke større indtryk på den menige borger.⁴⁴ Det politiske Højre kunne enes med de mere eller mindre fascistiske smågrupper om en stærk nationalisme, et elitistisk syn på samfundet, antimodernisme, racetænkning og beundring for Tyskland, men sluttede ikke op om de anti-demokratiske og -parlamentariske ideer.⁴⁵ Lederen Arvid Lindman betonedede i kraftige vendinger forskellen mellem den tyske nationalisocialisme og den svenske konservatisme. Desuden var der stor uenighed mellem Högern og nazisterne i i synet på økonomi.

Meget af dette gjaldt også for det mere fascisme-potentielle politiske klima i Finland i 1920'erne og 1930'erne. Det fik givetvis stor betydning, at det var den konservative præsident Svinhufvud, der stoppede og opløste den ultra-højre Lappo-bevægelse i 1932. Hans legalistiske grundholdning, som måtte resultere i et resolut forsvar for det finske demokrati, gjorde et stærkt

42. Jens Arup Seip, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1974.

43. Paul Knutsen, "Økonomisk demokrati som tema i norsk politikk ca 1945-1970", *Historisk tidskrift* (Norge) 1994:2, s 165.

44. Ulf Lindström, *Fascism in Scandinavia 1920-1940*, Stockholm 1985, s 59.

45. Berggren 1999, s 57.

indtryk på de politiske kredse, der ellers følte sig fristet til at følge de voldelige Lappo-bønderes forehavende.⁴⁶ Som i Danmark var det formodentlig ikke uden betydning, at afvisningen af Lappobevægelsen netop kom fra de kredse, der ellers var i en fasciserende risikozone. Majoriteten af bønderne og dermed den hjemmевærnslignende Skyddskårsbevægelse holdt fast ved demokratiets grundlæggende spilleregler.⁴⁷

Og så kom anden verdenskrig.

Da den ramte Danmark og skabte en helt ny situation med en føjelig regering, der dels ville imødekomme tyskerne, dels vedblive at sidde på magten, var faren for gymnastiklederen og fascistens Niels Bukhs gamle kongstanke om én samlet national ungdomsorganisation en ikke urealistisk mulighed som led i afvejningen af hensyn til begge disse interesser. Svaret på denne trussel blev Dansk Ungdomssamvirke.⁴⁸ Initiativet hertil udgik især fra de politiske ungdomsforeninger DSU og KU, som rykkede tættere sammen efter 9 april. Vigtigt i forhold til denne artikels optik bliver i særdeleshed Hal Kochs rolle, for så vidt som han som både socialdemokrat og grundtvigianer havde mulighed for at bygge bro mellem landbokultur og urbanitet og for at forene den politiske og den kulturelle nationalisme som led i en afværgopolitik.

At få snavs på fingrene

Dansk Ungdomssamvirke så dagens lys 1 oktober 1940. Forud var gået en række drøftelser, der tog sin begyndelse et par måneder efter besættelsen, blandt lederne af ungdomsarbejdet i Danmark. Selve stiftelsen var ikke mindst foranlediget af, at den stærkt nationale og højreorienterede præst Kaj Munk i september 1940 havde afsløret planen om et fællesnationalt Danmarks Ungdomsforbund, hvor man ikke skulle diskutere politik, men hellige sig dansk kultur. Med genoptagelsen af denne Niels Bukh-tanke opstod der en situation, der dels drejede sig om et kapløb om at få indflydelse på dansk ungdomsarbejde, dels om at give køb med hensyn til den nationale begejstring og at kombinere denne kulturnationale imødekommenhed med en politisk nationalisme. Det blev Hal Kochs store udfordring. At valget faldt på ham som leder af Dansk Ungdomssamvirke skyldtes primært, at han i en række forelæsninger på Københavns Universitet sensommeren 1940, som blev et rent

46. Vesa Vares, "Saken är i sig själv enkel". P. E. Svinhufvud och hans anhängares legalistiska politik och politiska legalism", *Historisk Tidskrift för Finland* 1999:4.

47. Engman, "Finlands lösgöring från det ryska riket", s 113.

48. Henrik S Nissen & Henning Poulsen, *På dansk friheds grund. Dansk Ungdomssamvirke og De ældres råd*, København 1963.

tilløbsstykke, havde skitseret, hvad det vil sige at være menneske og at være dansk. I nævnte rækkefølge, men med inddragelse af begge aspekter.⁴⁹

Dette skulle blive hans kongstanke i årene under anden verdenskrig. Her forfægtede han gang på gang synspunktet, at det ikke var tyskerne, men nazismen og fascismen, der var hovedfjenden, og stod således på fast politisk nationalismegrund, men samtidig refererede han også gang på gang til de velkendte kulturnationale myter om Middelalderens frie danske bonde og gammelnordisk frihedsforståelse. Afgørende var det imidlertid også, at han forbandt de to nationale dimensioner. I bogen *Dagen og Vejen* (1942), der sammenfatter hans synspunkter vedrørende ungdomsarbejdet i nationalt og demokratisk perspektiv, erkendte han, at de fleste mennesker bliver sig livets fundamentale spørgsmål vær gennem "Stemning og Følelse", herunder altså også nationale sådanne. Dette udgør imidlertid kun det nødvendige, men utilstrækkelige grundlag. I sig selv kan man ikke bygge på den slags. Han går endda så langt som til at hævde, at det måske var bedre, at vi ikke havde konge, flag, festtaler og alsang. De risikerer nemlig at spærre for udsynet til det egentlige: "det, der dybest set binder os sammen, er det politiske".⁵⁰

Her er det imidlertid vigtigt at gøre sig klart, at denne politiske dimension hos Hal Koch ikke er en abstrakt og principiel anerkendelse af den politiske nationalismes grundbegreber. Det særlige ved Hal Koch var nemlig, at han omtalte denne politiske dimension på samme måde som de højre-nationale omtalte den danske kulturarv med respekt for kultur-nationalismen. Denne arv gav Hal Koch mere eller mindre pokker i; eller rettere: han indså dens begrænsning. Til gengæld havde han som grundtvigianer den dybeste respekt for folke-tanken og for folkeligheden. Essensen i hans demokratiopfattelse var, at der skulle være tale om et folke-styre. Følgelig var hans begrebsunivers og hans kontekstualisering af demokrati og nationalisme kendetegnet af den kulturelle nationalismes tankegang med påkaldelse af eksempelvis Jyske Lov, tingmødet og andre "farlige" forestillinger, men indholdet var politisk. Det folkelige var for Hal Koch politisk; samtidig med at det politiske var folkeligt. Han anerkendte således fuldt ud den kulturelle nationalisme, men fandt den samtidig utilstrækkelig i sig selv.

I overensstemmelse hermed hyldede han nok den danske glørværdige odelsbonde, men læste ham ikke i Herder'sk ånd som en repræsentant for en kulturnationalisme, men som forfægter af en politisk nationalisme og en tid-

49. Nissen & Poulsen 1963, s 130.

50. Hal Koch, *Dagen og Vejen*, København 1942, s 17.

lig form for demokrati, om man vil. Det var således mindre afgørende, at den stolte danske bonde talte dansk og havde danske vaner, end at han var demokratisk indstillet. Sagt på en anden måde: det danske folks kultur skulle bestå i politisk kamp for frihed og lighed. Koch gav således i udpræget grad kultur-nationalt køb, og ingen højrefløjsmand kunne med rette beskyldes ham for ikke at tage den kulturelle danske arv højtideligt

Afslutning

Trods de moderne indstillede nordiske demokraters afstandtagen fra fascismen var der hos dem kortere afstand til de nye masseobiliserende højrepopulismer end til de traditionelle reaktionære, der både foragtede masser og demokrati og derfor satsede på demobilisering af masserne. Man indså tidligt, at fascisternes signalerede respekt for masserne og "folket" og levede af at mobilisere nedefra; i propagandistiske forestillinger om folket som "ethnos", det vil sige som andet og mere end enkeltindividernes sum.

Denne lære tog en række af de mest fremsynede partier og politikere i Norden til sig – i demokratisk øjemed. Den massive opmærksomhed på det kulturelle – også i form af en påpejning af det identitetsskabende i "farlige" forestillinger om hjemstavn, tradition, fælles arv – var ikke en svaghed ved de demokratiske partier i mellemkrigstiden, men udgjorde, i symbiose med den demokratiske forpligtelse, det nødvendige bolværk mod fascismen. Det forekommer at være en væsentlig historisk lære af 1930'erne, at det er nødvendigt at få "snaps på fingrene". Det kræver mod – meget mere mod end at trække sig tilbage i de rene hænders, og princippers, paradis.

Det i titlen stillede spørgsmål kan altså besvares med et "ja": der var tale om en højredrejning, men den fandt sted af hensyn til demokratiet. De eventuelle omkostninger ved den kunne man dengang ikke overskue. Det kan vi bedre i dag – i efterrationaliseringens klarere lys. Men det er en anden historie.

Summary: Nordic Democracy and Cultural Nationalism in the Interwar Period – a Pragmatic Turn to the Right?

This comparative study argues that the political culture of the Nordic Countries took a distinctive turn to the right in the 1930's. In part this was the result of the general European turn to right wing populism of the time, but in part it was also brought about by specific Nordic circumstances. In the 1930's, these countries lacked a political culture that would allow the mobilization of the broad masses of the people and to establish a link between political participation and a common identity as a "folk". The task, therefore, was to give the concept of "folk" a democratic content, alongside its cultural and nationalistic dimensions. A popular adherence to democracy was needed and an important way of establishing it was to combine the defense of democracy with a robust cultural nationalism. Not least the Nordic Social Democratic parties, which during the 1930's became "folkish" rather than socialist, used the fight against anti-democrats as a defense for a new democracy, while at the same time using the methods of "folkish" modern mass mobilizations found in Europe's totalitarian states.

Consequently, the Nordic countries followed a *Sonderweg* by creating a hybrid between political democracy and a cultural ethnic nationalism. This meant that in the Nordic countries much of the "dangerous" nationalistic cultural and symbolic material, that fascinated so many Europeans in the interwar period, was used by political parties that were democratic and anti-fascist. By doing so, these political parties occupied the space available for and used by fascism elsewhere in Europe and as a result fascism did not reach political influence in the Nordic countries